

Земка О. І., к.пед.н., ст. викладач (Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка)

КРИТЕРІЇ, ПОКАЗНИКИ ТА РІВНІ СФОРМОВАНОСТІ ДОСЛІДНИЦЬКИХ УМІНЬ У СТУДЕНТІВ-ФІЛОЛОГІВ

***Анотація.** У статті розкрито актуальність формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів української мови і літератури у процесі навчально-пізнавальної діяльності, науково-дослідної роботи та під час проходження навчальних та педагогічних практик. На основі аналізу наукових джерел, опитувань студентів-філологів визначено критерії, показники та рівні сформованості означених умінь.*

***Ключові слова:** професійна підготовка студентів-філологів, майбутні учителі української мови і літератури, критерії, показники та рівні сформованості дослідницьких умінь.*

***Аннотация.** В статье раскрыта актуальность формирования исследовательских умений у будущих учителей украинского языка и литературы в процессе учебно-познавательной деятельности, научно-исследовательской работы и во время прохождения учебных и педагогических практик. На основе анализа научных источников, опросов студентов-филологов, определены критерии, показатели и уровни сформированности указанных умений.*

***Ключевые слова:** профессиональная подготовка студентов-филологов, будущие учителя украинского языка и литературы, критерии, показатели и уровни сформированности исследовательских умений.*

***Annotation.** The actuality of future teachers' of Ukrainian language and literature skills formation research in the process of educational-cognitive activity, research work and during the educational and pedagogical practices is disclosed in the article. Based on the analysis of scientific sources, surveys of students-philologists were defined the criteria, indicators and the levels of these skills formation.*

***Keywords:** professional training of Philology students, future teachers of the Ukrainian language and literature, criteria, indicators and levels of research skills development.*

В умовах реформування вищої освіти постає питання щодо оновлення змісту професійної підготовки студентів, зокрема майбутніх учителів української мови і літератури. Відповідно до нормативних документів студенти-філологи здобувають вищу освіту за освітньо-професійною або

за освітньо-науковою програмою. Науково-дослідна складова професійної підготовки реалізується у процесі навчально-пізнавальної діяльності, науково-дослідної роботи та у процесі проходження навчальних та педагогічних практик. У світлі вищезначеного постає проблема формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів української мови і літератури у процесі їх професійної підготовки.

Результати наукових пошуків з цієї актуальної проблеми узагальнено в дисертаційних працях, в яких представлено теоретичні і методичні засади формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів трудового навчання (О. Рогозіна), математики і фізики (В. Базурін), музики (М. Фалько), технології (Т. Шипілова), в системі післядипломної педагогічної освіти (В. Базелюк, І. Рибальова). Окремі аспекти дослідницької діяльності майбутніх учителів-словесників обґрунтовано вченими Л. Базиль, Л. Бутенко, М. Вовк, Н. Волошиною, Н. Голуб, О. Горошкіною, О. Куцевол, Л. Мацько, Н. Остапенко, М. Пентилюк, О. Семенов, В. Сидоренко, Т. Симоненко, Л. Струганець, Г. Токмань та ін.

Аналіз науково-педагогічних джерел та навчально-виховного процесу вищих навчальних закладів засвідчує відсутність досліджень, у яких було б обґрунтовано критерії, показники та рівні сформованості дослідницьких умінь у майбутніх учителів-словесників у процесі професійної підготовки.

Мета нашої статті полягає в обґрунтуванні критеріїв, показників та рівнів сформованості дослідницьких умінь у майбутніх учителів української мови і літератури. Для досягнення мети визначено такі завдання: з'ясувати сутність поняття «критерій», визначити критерії та показники сформованості дослідницьких умінь у студентів-філологів, охарактеризувати рівні означених умінь.

На другому етапі констатувального експерименту, завданням якого була педагогічна діагностика рівнів сформованості дослідницьких умінь у майбутніх учителів української мови і літератури було розроблено критерії сформованості означених умінь і відповідні показники.

Зазначимо, що критерії відображають сутнісні характеристики рівнів досліджуваного утворення. У довідкових джерелах критерій визначають як ознаку, за якою класифікуються, оцінюються відповідним індикатором психічні явища, дії або діяльність, зокрема під час їх формалізації [1, с. 165]; мірило для визначення оцінки предмета, явища [2, с. 305]; показники, які поєднують у собі методи розрахунку, теоретичну модель розподілу і правила прийняття рішення про правдоподібність нульової або однієї з альтернативних гіпотез [3, с. 181].

С. Батишевим визначено, що основними критеріями для визначення рівня знань і умінь учнів з теоретичних дисциплін можуть бути: кількість правильно розв'язаних завдань; співвідношення кількості вирішених і заданих завдань; успішність учнів; узгодження кінцевого результату з

поставленим завданням; зіставлення й порівняння окремих процесів, узагальнення, виділення в них загального і типового, подібності і розходження; осмислення знань, умінь і навичок; розкриття внутрішньої сутності явищ і процесів; пояснення взаємозв'язків і основних закономірностей; застосування отриманих знань, умінь і навичок на практиці й перенесення їх на інші види роботи [4, с. 172]

Отже, під критерієм розуміємо ознаку, на основі якої відбувається оцінка, визначення та класифікація певних якостей. Кожний критерій має ряд показників, які характеризують найбільш істотні і необхідні прояви діагностованої якості, спрямованість мотивації, знання, оволодіння операціями.

При виборі критеріїв враховувалося дослідницькі ідеї А. Киверялга [5], Н. Котляревської [6, с. 97], суть яких полягає в тому, що критерій має відповідати відповідному вмінню і будь-яка зміна деякої характеристики уміння повинно відобразитися зміною значення критерію; критерій має забезпечувати умови для якнайпростішого вимірювання.

Узагальнення і систематизація опрацьованих наукових джерел, дослідно-експериментальна робота дала підстави розробити такі критерії сформованості дослідницьких умінь у майбутніх учителів української мови і літератури: особистісно-мотиваційна спрямованість студентів на виконання дослідницької дії; ступінь самостійного й усвідомленого виконання окремих операцій і дій; якість результатів розумової або практичної дії, а також узагальнюючий критерій. Узагальнюючий критерій – це загальний обсяг умінь, який конкретизується загальною кількістю продіагностованих умінь у конкретного студента [6, с. 213].

Визначені критерії тісно пов'язані між собою й утворюють цілісність, що враховує специфіку професійної підготовки майбутніх учителів української мови і літератури. Конкретним вимірником критерію є показник. Як зазначається в наукових джерелах, що стосуються організації і проведення педагогічного експерименту, головною характеристикою показника є конкретність. Це дозволяє розглядати його як більш часткове щодо критерію; один і той самий критерій може мати кілька показників [6, с. 97]. Отже, показники – це якісні або кількісні характеристики сформованості того чи іншого критерію.

Розкриємо зміст кожного критерію сформованості дослідницьких умінь у майбутніх учителів української мови і літератури на підставі конкретизації відповідними показниками.

Показниками критерію *особистісно-мотиваційна спрямованість студентів на виконання дослідницької дії* є наявність стійкої мотивації до дослідницької діяльності; чітке розуміння змісту і мети тих чи інших видів діяльності.

Показниками критерію *ступінь самостійного й усвідомленого виконання окремих операцій і дій* є ступінь самостійності у використанні умінь; здатність самостійно усвідомлювати наукову інформацію; здатність послідовно і самостійно виконувати дії; здатність узагальнювати і презентувати результат дослідження.

Показники критерію *якість результатів розумової або практичної дії* такі: співвідношення кількості виконаних і запропонованих індивідуально-творчих завдань; навчальні досягнення (успішність) студентів у науково-дослідницькій діяльності; логічність, повнота, послідовність, обґрунтованість оцінних суджень; оригінальність мислення). Ці критерії взаємозумовлені.

Критерій загального обсягу умінь конкретизується загальною кількістю продіагностованих умінь у конкретного студента.

На основі визначених критеріїв і показників обґрунтуємо рівні сформованості дослідницьких умінь у майбутніх учителів української мови і літератури.

Результати спостережень, опитувань, анкет, творчих завдань, перевірки кваліфікаційних робіт і звітів навчальних і педагогічних практик, виступів студентів стали основою розподілу студентів на три групи відповідно до рівня володіння дослідницькими умінями. Рівні сформованості дослідницьких умінь визначали за середнім значенням вияву показників обраних критеріїв: низький рівень – від 0 до 3,4 балів; середній рівень – від 3,5 до 4,4 балів; високий рівень – від 4,5 до 5,0 балів. Відповідно до критеріїв встановлено якісну характеристику рівнів.

Визначено, що у студентів першої групи (*високий* рівень, 4,5–5,0 балів) переважна більшість показників критеріїв (особистісно-мотиваційна спрямованість на виконання дослідницької дії; ступінь самостійного й усвідомленого виконання окремих операцій і дій; якість результатів розумової або практичної дії) виражені яскраво.

У студентів сформований стійкий інтерес та індивідуально-творчий підхід до теоретичного осмислення й альтернативного бачення дослідницької проблеми, дослідницьких процедур та інтерпретації їх результатів, усвідомлення необхідності дослідницької діяльності. Вони мають високий рівень прагнення до постійного професійного та особистісного вдосконалення. У цієї групи наявне позитивне емоційно-ціннісне ставлення до особистісного і професійного саморозвитку і самовдосконалення, розвинуті рефлексивні здібності; наявне критичне мислення; вони чітко розуміють зміст і мету тих чи інших видів діяльності, вільно володіють дослідницькими умінями різних груп, самостійно застосовують їх при виконанні завдань різного ступеня складності.

Швидко знаходять, відбирають і систематизують наукову інформацію, правильно формулюють запити (ключові слова), зберігають статистичні дані, уміють аналізувати стан проблеми дослідження в теорії та практиці,

виокремлюють наявні протиріччя, узагальнюють та презентують результат дослідження.

Під час аналізу фахового тексту виявляють цілісність, глибину і всесторонність, повноту виконуваних дій і операцій, чітко самостійно і усвідомлено виконують окремі операції й дії, вільно обґрунтовують оцінні судження, виявляють власну творчість. Спостерігається активність, результативність, самостійність, логічність, послідовність і повнота виконання розумових або практичних дій щодо моделювання зв'язного тексту з урахуванням структурно-сміслових, жанрово-композиційних особливостей; творчо та своєрідно інтерпретують ті чи інші літературознавчі та педагогічні явища та поняття, наводять і аргументують власні приклади. Здійснюють критичний аналіз взаємозв'язку змісту і форми, оцінку послідовності, логічності викладу матеріалу, аргументованості висновків, мовностилістичну правку тексту.

При підготовці наукової доповіді, виступу володіють на високому рівні мовними нормами, використовують професійні засоби впливу для формування власної позиції, аргументують дослідницьку думку за допомогою доказів.

Успішно розробляють проекти уроків-досліджень, моделюють педагогічну ситуацію на уроці, діагностують індивідуально-психологічні особливості школярів, прогнозують хід навчально-виховного процесу, передбачають результати діяльності, здійснюють самоаналіз і самооцінку власної дослідницької діяльності.

У другій групі студентів (*середній рівень*, 3,5 – 4,4 балів) переважна більшість показників критеріїв виражена достатньою мірою. Студенти самостійно та за допомогою викладача виявляють інтерес до науково-дослідної роботи, бажання і прагнення до практичних досліджень, професійного та особистісного вдосконалення, розуміють зміст, мету діяльності, в основному володіють понятійно-термінологічним апаратом літературознавчого (педагогічного) дослідження; різними дослідницькими вміннями, щоправда, відчують ускладнення при самостійному виконанні завдань різного ступеня складності, аналізі та інтерпретації фахового тексту.

У цілому виявляється повнота виконуваних дій і операцій: сприймають, критично мислять, виділяють головне, здійснюють пошук літератури і вилучати потрібну інформацію з довідникових та наукових джерел, аналізують й інтерпретують наукові, художні, публіцистичні тексти, на достатньому рівні володіють мовними нормами. За допомогою викладача обґрунтовують оцінні судження, дослідницьку позицію, правильність власної думки. В основному усвідомлено виконують окремі операції та дії, узагальнюють результати дослідження.

За допомогою викладача, методичних матеріалів розробляють проекти уроків-досліджень, в основному моделюють педагогічну ситуацію на уроці, діагностують індивідуально-психологічні особливості школярів,

прогнозують хід навчально-виховного процесу, здійснюють самоаналіз і самооцінку власної дослідницької діяльності.

Третя група студентів (*низький рівень*, 0–3,4 бали) характеризується тим, що більшість показників критеріїв виражена слабо. Студенти володіють лише окремими дослідницькими вміннями і застосовують їх при виконанні завдань різного ступеня складності лише під керівництвом викладача. У студентів епізодично виявляється прагнення до постійного професійного та особистісного вдосконалення, не сформований інтерес до дослідницької діяльності.

Майбутні учителі української мови і літератури частково аналізують стан проблеми дослідження, виокремлюють наявні протиріччя, не виконують окремі операції та дії, не виявляється активність, самостійність при виконанні теоретичних і практичних дій.

Лише за допомогою викладача знаходять, відбирають і систематизують наукову інформацію, не вміють аналізувати стан проблеми дослідження в теорії та практиці, частково узагальнюють результати дослідження.

Під час аналізу фахового тексту, моделювання зв'язного тексту з урахуванням структурно-сміслових, жанрово-композиційних особливостей епізодично виконують окремі операції й дії, на низькому рівні володіють мовними нормами, не вміють обґрунтовувати власну думку за допомогою доказів, оцінні судження, нездатні до критичного аналізу, обґрунтованої інтерпретації фахового тексту.

На основі лише методичних матеріалів розробляють проекти уроків-досліджень, частково моделюють педагогічну ситуацію на уроці, виникають складнощі щодо діагностики індивідуально-психологічних особливостей школярів, не здійснюють самоаналіз і самооцінку власної дослідницької діяльності.

Для діагностики рівнів сформованості інформаційних, операційних, мовнокомунікативних, діагностично-прогностичних умінь запропонували студентам виконати низку завдань.

Для перевірки сформованості інформаційних умінь використовували, зокрема, такі завдання: за допомогою словників літературознавчих термінів з'ясуйте значення таких термінів і зробіть ідейно-тематичний аналіз епічного та ліричного творів: *тема, ідея, проблематика, конфлікт, мотив, анафора, плеоназм, тавтологія*; поясніть, як оформлюються посилання; проаналізуйте специфіку роботи з онлайн-словниками та енциклопедіями; підберіть наукові джерела до теми дослідження за предметним та алфавітним каталогами бібліотеки, складіть список наукових джерел за творчістю письменників та ін.

Для діагностики рівнів сформованості операційних умінь студенти характеризували тип тексту, ключові слова, лексичні і граматичні засоби в тексті, складала анотації, резюме до наукових статей, аналізувати художні

твори під кутом зору їх естетичної вартості, культуротворчої цінності, суспільного значення тощо; здійснювали аналітичний огляд літературно-критичних статей та досліджень щодо творчості окремих персоналій та літературного процесу загалом.

Для діагностики рівнів сформованості мовнокомунікативних умінь пропонувалися завдання проаналізувати мовні засоби наукової статті, навчального посібника, наукової дискусії; відредагувати фаховий текст; перекласти фаховий текст українською мовою; створити (підготувати) усний і писемний науковий текст (науковий виступ) з урахуванням структурно-смыслових, мовностилістичних особливостей.

Для діагностики рівнів сформованості діагностично-прогностичних умінь студентам-філологам було запропоновано такі завдання: у періодичних виданнях виділити актуальні проблеми літературознавства на сучасному етапі; складіть схему «Основні шляхи апробації наукового дослідження»; на підставі публікацій відомих методистів розкрийте особливості запропонованих методів, форм роботи з текстом: метод «Спрямоване читання», роботу в парах, аналіз ілюстрації до твору, рольову гру, дебати, філологічне дослідження, філологічне спостереження.

Таким чином, з метою формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів української мови і літератури визначено критерії (особистісно-мотиваційна спрямованість студентів на виконання дослідницької дії; ступінь самостійного й усвідомленого виконання окремих операцій і дій; якість результатів розумової або практичної дії), відповідні показники та рівні (високий, середній, низький).

1. Бродовська В. Й. Тлумачний російсько-український словник психологічних термінів : словник / В. Й. Бродовська, В. О. Грушевський, І. П. Патрик. – К. : ВД «Професіонал», 2007. – 512 с.
2. Словник іншомовних слів / Укладачі : С. М. Морозов, Л. М. Шкарапуга. – К. : Наукова думка, 2000. – 680 с.
3. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / [гол. ред. С. Головка]. – К. : Либідь, 1997. – 374 с.
4. Батышев С. Я. Подготовка рабочих в средних профессионально-технических училищах / Сергей Яковлевич Батышев. – М. : Педагогика, 1988. – 176 с.
5. Кыверялг А. А. Методы исследования в профессиональной педагогике / А. А. Кыверялг. – Таллин : Валгус, 1980. – 335 с.
6. Котляревська Н. В. Формування художньо-творчих умінь майбутніх фахівців сфери послуг у позанавчальній діяльності вищого професійного училища: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Котляревська Наталія Володимирівна. – К., 2010. – 284 с.

Рецензент: д.пед.н., професор Луценко Г. В.